אור הצפון — מושגי התורה

מושגי התורההמושגים האנושיים והערכים הכלליים אינם מסוימים מטבעם; הם כוללים הרבה צורות וגוונים שונים. הם מתפשטים ומתרחבים לפי דקות המחשבה, עומק ההכרה והתפתחות הטעם. כמעט שכל אחד מטיל לתוכם תוכן מיוחד, פחות או יותר עמוק, וקובע בהם צורה כרצונו. ולפיכך גם הניבים - המסמנים ומבטאים אותם, אי אפשר שיהיו קבועים ומוגבלים; צריכים הם לכלול בתוכם הרבה הוראות לכל הבחינות האפשריות למושגים האלה. למשל, אנו אומרים: "אני ראיתי את פלוני" - מושג הראות, בהוראתו הראשונה, הצטמצם עד כדי הראייה הפשוטה, ראיית הפנים ממש. אולם, הכרת האדם התפתחה לדעת, כי כמעט אפשר לראות ולקרוא מתוך צלם - דמותו של האדם כשהוא מצויר על גבי הלוח, כל מה שאנו רואים וקוראים מתוך פניו ממש. ויחד עם הכרה זו, התפתח גם מושג הראות והניבים המסמנים אותו, ואנו אומרים: "אני ראיתי את פלוני" - בראותנו רק את התמונה הפוטוגרפית שלו. ערך הראייה התפתח והתרחב עוד, עד שאפשר לנו להתבטא: "אני ראיתי את פלוני" - בקראנו את מכתבו, בראותנו רק את חתימת ידו, מפני שבודאי יש גם בזה איזה סימן ורמז לצורתו, הופעת אישיותו, ראייה אצילית דקה פנימית.

וכל מה שהמושגים יותר עתיקים ומשותפים למספר יותר גדול של אנשים, גם התוכן הממלא אותם, נעשה מפותח יותר, מתעמק ומתפשט.

מובן שגם מושגי התורה הנצחית, שנקבעו בצורות של אזהרות וציוויים, הנועדים לאלפי דורות, צריכים לכלול בתוכם כל האופנים וההוראות האפשריים. וחייבים אנו מצד השכל, לחקור ולמצוא את תוכנם האמתי, עד כמה שהוא משתקף לנו מתוך דברי חז"ל ורבותינו הראשונים.

ניקח לדוגמא, את מושג הרציחה שנקבע בדיברה "לא תרצח". בהוראתה הפשוטה, היא באה לציין את מעשה הרציחה ממש, שחייבים עליו מיתה בידי אדם. וכן גם המושגים הבאים אחריו: "לא תנאף"; "לא תגנוב" וכו'. והלב תוהה: אמנם דיבור זה קבוע לדורות אין מספר, אבל הן בפעם הראשונה ובאופן ישר, הוא נאמר לדור המדבר, דור דעה, דור של נביאים, שאמרו עליו: "מה שראתה שפחה על הים לא ראה יחזקאל בן בוזי", והקדוש ברוך הוא גגלה אליהם בעצמו, לא על ידי שליח, להשמיעם את דברותיו. מובן, איפוא, שצריך שהדברות האלו תכלולנה בתוכן את המושגים היותר רמים, דקים ואצילים - ראויים למי שאמרם ולנזהרים עליהם. אמנם אנו שומעים אזהרות לעבירות פרועות וגסות: "לא תרצח", "לא תנאף" וכו', אבל על כרחנו, צריכים אנו לבוא לידי מסקנה ש"דיברות" אלה, ודאי הן מלות הקיבוץ להרבה בחינות ואופנים דקים: "אביזרייהו", בבואה דבבואה של רציחה וניאוף, רמזים קלים לחטא זה או אחר, ורק בתוך ההכרה העליונה, - בתור תורה של נביאים - הם משתקפים ונראים בדמות רציחה פשוטה, כניאוף וגניבת נפשות.

מובן שאין מושג הרציחה שוה - למשה רבנו ולפחות מישראל, אבל נראה עד היכן מגיע פירושו, שנשמע מתוך דברי חז"ל? - אנו מוצאים: "המלבין פני חבירו כאלו שופך דמים, דאזיל סומקא ואתא חיורא". הם רצו לצייר ולהבליט בזה את מעשה הרציחה ממש באופן מוחשי - שפיכת הדם, להורות כי הדבר הוא בעיניהם כרציחה פשוטה. הוראה זו מורה על מדריגה גבוהה מאד מאד של הכרת החטא. ברם על כל פנים יש בזה מעשה רע ומגונה כשהוא לעצמו - הכוונה לבייש ולצער אדם מישראל.

אולם ביטוי יותר נאמן להכרת החטא אפשר לנו לראות במעשה המובא במסכתא שמחות פ"ח, ובאבות דרבי נתן, רבן שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל שיצאו ליהרג, והיה רבי ישמעאל מצטער ובוכה... אמר רבן שמעון וכי על שאנו נהרגים אני בוכה, אלא על שאנו נהרגים כשופכי דמים... אמר לו (רבי ישמעאל), שמא בסעודה היית יושב... והתורה אמרה, 'אם ענה תענה אותו וכו' והרגתי אתכם בחרב וכו" (שמות כב:כב-כג).

ובמדרש מסופר, כי נזכר רבן גמליאל באשה אחת שבאה לפניו לשאול, והוא היה לובש באותה שעה את מעילו או קושר את שרוך נעלו, ואמר לה להמתין רגע אחד עד שיכלה את מלאכתו, והצדיק את דינו על עצמו. לפנינו מצד אחד,

נשיא ישראל; ומצד שני, אשה אחת פשוטה שבאה לפניו לשאול איזו שאלה, ואפשר שרואה היא את הנשיא בפעם הראשונה בחייה והשהיה בביתו איזה רגעים יתרים, נעימה לה ודאי מאד ולכבוד תיחשב לה, כל מלה ומלה יתרה שהיא שומעת מפיו, ודאי שהיא יקרה לה מאד ותישאר בלבה למזכרת נצח להתגאות בהן: היא דיברה עם הנשיא פנים בפנים... אמנם יודעים אנו, שכל הנצרך לבריות נדון באש ובמים, אבל הן היא לא לבקש נדבות באה, כי אם לשאול שאלה. אם נאמר לה לעצמה שצער הוא לה להמתין איזה רגע מיותר בבית הנשיא, לא תבין בשום אופן. אולם ירדה תורה לסוף דעתה, כל ישראל בני מלכים הם, ודאי שיש איזו זוית קטנה בלבה אשר מרחף בה איזה צל של אי-נעימות בהמתנה זו, אף על פי שאין היא מכרת בה, ואדרבא, נדמה לה לאושר. אי-נעימות זו נהפכת ומקבלת בעיניהם צורה של עינוי אלמנה שדינו ליהרג בחרב, והוא בהרג בסוף כשופך דמים. הנה לפנינו מושג הרציחה בתוך הכרתם של חז"ל. ומושג זה ניתן גם לנו, כי הרי צריכים אנו לומר: "מתי יגיעו מעשינו למעשי אבותינו".

עוד דוגמא, במושג הגזילה. מובנה הראשון - אלמות גסה פראית, החטיפה מיד ממש, כדברי הכתוב: "ויגזל את החנית מיד המצרי". אולם בדברי חז"ל אנו מוצאים תמונה אחרת לגמרי למושג זה.

איתא בחולין (קלג.): "אמר אביי מריש הוה חטיפנא מתנתא, אמינא: חבובי קא מחביבנא מצוה. כיון דשמענא להו, 'ונתן' - ולא שיטול מעצמו, מיחטף לא חטיפנא, מימר אמרי הבו לי (ופירש רש"י הייתי דורש בפה מלא, שהייתי סבור שהוא חיבוב מצוה). כיון דשמענא להא דתניא, 'ויטו אחרי הבצע' – רבי מאיר אומר בני שמואל חלקם שאלו בפיהם, מימר נמי לא אמינא, ואי יהבי לי שקילנא. כיון דשמענא להא דתניא 'הצנועים מושכים את ידיהם והגרגרנים חולקים', משקל נמי לא שקילנא" (ובתוספות "שלא אקרא גרגרן, ולא אגזל ממי שצריך יותר ממני, אף על פי שגם הוא לא היה עשיר").

הנה במעשה זה, כבר אין שום רמז לעבירה. אדרבא, אכילת תרומה מצוה היא לעצמה, שאביי היה מזדרז בקיומה, ומתוך חיבוב מצוה היה חוטף את המצוה - המתנה. כיון ששמע משמעות הכתוב, שאין ליטול מעצמו, שוב לא חטף, והיה מוכרח להסתפק בבטוי יותר קל לחיבוב המצוה - בבקשתו ובתורתו עליה, והיה שואל בפה מלא: הבו לי מתנה; הבו לי מצוה. ומובן, שהוא היה רואה במעשהו זה את המדריגה העליונה במעלות התורה והמצוה. אולם ר' מאיר היה רואה את כל זה מצד אחר ולפניו נגלה בדמות אחרת לגמרי. אין כאן לא חיבוב ולא מצוה, כי אם עבירה, והעבירה היא מהיותר גסות - גזילה פשוטה, ונקבעה בקבלה לדורות: "ויטו אחרי הבצע". מכיון ששמע כך לא היה מבקש עוד, אבל כשהיו נותנים לו קיבל, עד ששמע "להא דתניא: הצנועים מושכין את ידיהם שוב לא קיבל"; לא רצה "לגזול" ממי שצריך יותר ממנו.

הוא נוכח, מתורתו של ר' מאיר, להכיר צורת גזילה בקבלת חלק שזיכתה לו תורה, ואף על פי שהאכילה מצוה וגם הוא לא היה עשיר, מכל מקום כיון שיש עניים יותר ממנו, הרי הוא גוזלם.

והנה מלבד הכרתם הגדולה והעמוקה - ברע ובחומר העבירה המשתקפת מתוך המאמרים האלה, גילו לנו חז"ל על ידי זה עולמות של תורה חדשים ותורה לפנים מתורה. כאן בני אב לכל התורה, לכל הציוויים והאזהרות, התביעות והתוכחות הפרטיות והכלליות שבה. בזה מלמדים אותנו את שפת המקרא האמיתי, "לא תרצח", מהו לא תרצח? והם משיבים, לא תבייש, לא תצער. והצער? - אף על פי שאין המצער מכיר בו ואין המצטער מרגישו, ואולי עוד נכון לחשב את הצער הזה לעונג ולנחת, ירדה תורה לסוף דעת בני האדם ומצאה כאן איזו אי נעימות קלה, ואם צערת בכעין זה - רצחת, ואתה נדון עליו.

וכך אנו צריכים וחייבים לחקור ולעיין עיון רב בכל ציווי ואזהרה ובכל מלה יתירה שבתורה, למצוא פשר דבריהם בתוך דברי חז"ל ורבותינו הראשונים, ולדמות מילתא למילתא.